

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Анастасія Кравець, к. політ. н.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

БІОПОЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА

Anastasiia Kravets, PhD in Political Science

Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine

BIOPOLITICAL INTERPRETATION OF THE POLITICAL LEADERSHIP

Biopolitical interpretation of the political leadership is a main aim of the article. This is the major research topic in biopolitical discourse. In biopolitics leadership has evolutionary nature and several forms: traditional leadership, bureaucratic leadership, network structure. Political leadership is seen as behaviour management individuals and groups. Leader is able to change the course of events through the mobilization of people for the realization of certain goals. An important characteristic of biopolitical modern type of leadership is charisma, which provides special feeling of “comfort” and “security” that people feel close to the charismatic leader. A major mechanism – non-verbal communication, which includes all forms of information transmission without using language, and plays an important role in communication between the leader and his supporters. Thus biopolitical leaders are charismatic political figures, based primarily on non-verbal communication.

Key words: biopolitics, political leadership, biopolitical leader.

Біополітична інтерпретація політичного лідерства є предметом досліджень провідних біополітиків, таких як Р. Мастерс, А. Соміт, С. Петерсен, А. Олескін та інших. Цікавить еволюція лідерства і представників інших соціально-гуманітарних дисциплін (Г. Класен, Ж. Баланд'є). Вони пропонують своє бачення лідерства, однак, слід зазначити, що їх погляди мають як спільні риси, так і суттєві відмінності. А тому знання стосовно цієї проблематики потребує подальшої теоретичної концептуалізації, систематизації та поглиблення.

Почнемо безпосередньо з біополітичної інтерпретації лідерства. Так, А. Олескін трактує його як «управління поведінкою індивідів і груп, політичними процесами в соціумі...Політичний лідер здатний змінювати хід подій і політичних процесів за рахунок мобілізації людей в напрямку спільної діяльності для реалізації певних цілей»¹.

Варто підкреслити, що лідерство у біополітиці має еволюційну природу. Так, історично, першою формою лідерства є вождізм. Вождь відрізняється від інших соціально-політичних лідерів певним набором характеристик: 1. Влада вождя є спадковою. Тобто лідер може передати свою владу спадкоємцю без заперечень з боку політичної спільноти. Таким чином, верховна влада належить певній родині. Коли вождь вмирає, його син або інший близький родич стає його наступником. Але, навіть отримавши владу у спадок, такі лідери повинні продемонструвати свою здатність керувати, так би мовити виправдати покладені на них очікування. 2. Влада вождя носить сакральний характер. За словами Ж. Баланд'є, вождь повинен був мати статус «короля-бога, короля за божественним правом або короля-цілителя», адже в архаїчних суспільствах саме культ предків або ж осібних божеств його роду «утверджував сакралізацію поки ще слабо диференційованої політичної сфери...Обопільне нашарування сакрального та політичного вже у цих випадках є незаперечним.

¹ Олескін, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 102.

При цьому політична влада повністю панує над сакральним і може використовувати його для своєї вигоди за будь-яких обставин»¹. Доступ звичайних людей до основних божеств відбувався виключно через вождя, а виробництво харчових продуктів залежало від певних ритуалів, які «були монополізовані вождем». Оскільки виживання і відновлення групи в цілому залежало від роботи вождя було відчуття, що всі були в боргу перед ним, що, відповідно, сприяло укріпленню влади вождя, який отримував найкращі умови життя. Така «ідеологія» легітимізувала владу вождя і обґрунтувала існуючий поділ влади. Отже, вожді є «спадковими суспільно-політичними лідерами, що займають керівні посади» та мають здатність забезпечити виживання свого племені².

З часом на зміну вождизму приходять рання держава, яка є незалежною громадсько-політичною організацією з обмеженою територією і центром управління. Вона характеризується розвитком сільського господарства, торгівлі та ринкової системи. Надлишки виробництва в сільському господарстві, а також податки, що стягуються за торгівлю, були важливим джерелом доходу для уряду, представленого керівниками, що «звільняються від матеріального виробництва». Положення правителя ґрунтується на міфічній генеалогії, яка поєднує його з надприродними силами (богами, духами або предками). Він повинен забезпечити плодючість та безпеку. При цьому ідеологія ранньої держави ґрунтується на концепції взаємності: піддані забезпечують матеріальне виробництво, правитель – захист, порядок і правосуддя. Сакральність є найважливішою характеристикою влади правителя. Духовенство підтримує державну ідеологію, а аристократія складається з членів сім'ї правителя, а також осіб, які обіймають високі посади. Приватної власності, як такої, не існує, вона не впливає на соціальний статус, який дається від народження. В ідеалі, тільки правитель має право видавати закони і укази, однак наближені до нього особи можуть здійснювати формальний або неформальний вплив на справи і події. Керівництво носить централізований характер³.

Згідно з біополітичною інтерпретацією еволюції політичних систем, наступною стадією розвитку держави є індустріальна з бюрократичною системою управління і відповідним типом лідерства. Давайте поглянемо, що ж являє собою бюрократичний тип керівництва. Бюрократична еліта являє собою сукупність чиновників вищого рангу, що здійснюють керівництво і приймають управлінські рішення як на центральному, так і на місцевому рівнях. При цьому, на відміну від традиційних суспільств і особистісних відносин, бюрократія ставить на перший план відносини формальні, які спираються на чітко сформульовані правила, процедури та посадові інструкції. Покора «владі бюрократів» забезпечується, на думку біополітиків, завдяки еволюційно обумовленій тенденції коритися, яка поступово закріплюється в самій нашій природі й призводить до появи феномену «людської слухняності». Як зазначають А. Соміт і С. Петерсен, «природний відбір забезпечив нас «готовністю виконувати покірну роль»⁴. Як підкреслюють Х. Келман і В. Гамільтон, один «вражаючий феномен ієрархії влади ... це готовність громадян виконувати накази, не ставлячи питань...»⁵. Тим не менш, слід констатувати, що бюрократія дуже часто сприймається як «безособова» і не викликає значного інтересу серед біополітиків.

На відміну від бюрократії, сучасних дослідників цікавлять небюрократичні організації, так звані «мережеві структури», характерні для постіндустріальної стадії розвитку. До основних рис небюрократичних організацій відносяться: 1) кожен член організації відповідає не за вузьку ділянку роботи, а за завдання організації в цілому; 2) широка спеціалізація учасників, комбінування різних видів діяльності; 3) стимулювання неформальних відносин між членами організації для більшої злагодженості у виконанні поставлених завдань; 4) спрощення ієрархії, зменшення кількості її ланок; 5) децентралізація ієрархії (співіснують кілька автономних керуючих центрів). Незалежно від типу, подібні організації мають певні переваги, серед яких «орієнтація не на шаблонні «правила і процедури», а на рішення зусиллями всієї команди конкретних завдань в конкретні терміни (особливо якщо ці завдання ще й нечітко сформульовані). «Мережеві структури» носять композитний характер, тобто можуть містити в собі структури або частини структур різних типів.

¹ Баланд'є, Ж. (2002). *Політична антропологія*. Київ: Альтпрес, 166.

² Classen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 1-3.

³ Classen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 1-3.

⁴ Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan, 5.

⁵ Kelman, H., Hamilton, V. (1998). *Crimes of Authority and Responsibility*. New Haven, CT.: Yale University Press.

При чому мова йде не тільки про нові структури, а й про нові відносини людей в рамках комерційних, наукових та політичних організацій. А. Олескін наводить наступні принципи мережевих структур: 1) децентралізація, тобто наявність одночасно багатьох керуючих центрів; 2) «організація без кордонів» – організація являє собою єдину команду та передбачає відсутність внутрішніх бюрократичних перегородок між підрозділами, активну співпрацю з агентами поза формальних рамок організації, подолання рамок вузьких спеціальностей і професійних ролей; 3) «менеджмент без контролю – вміння «координувати не командуючи»; 4) нова роль неформальних відносин – здатність підтримувати і творчо використовувати неформальні людські відносини¹.

Мережеві групи можуть бути малими або великими. Малі групи реалізують мережеві принципи «в мініатюрі», вони складаються безпосередньо з окремих індивідів й характеризуються персоналізацією та індивідуалізацією. Важливого значення набуває наявність психологічного лідера. Він оцінює внесок всіх учасників в загальну ідейну «скарбничку» і є не стільки контролером, скільки помічником, який прагне гармонізувати відносини між членами мережевої структури, координує роботу всіх членів команди і стежить за їх результатами. Великі мережеві структури формуються в даний час в різних частинах світу, в різних сферах діяльності, в тому числі, в комерційній (транснаціональні корпорації). Мережеві структури активно формуються й в політичній сфері на різних рівнях. Наприклад, в США в останні десятиліття мережеві організації типу Rand Corporation або Hudson Institute неодноразово демонстрували свою ефективність в області політичного планування. Вони існують навіть в тих країнах, де роль бюрократії в державному управлінні залишається домінуючою. Так мережеві структури можуть впроваджуватися в основу бюрократичних організацій в якості колективних референтів (консультантів) при чиновниках центральних або місцевих органів влади. При достатньому рівні розвитку мережевих структур можливий свого роду компроміс, заснований на взаємодоповненні мережевих і бюрократичних структур. Соціальні мережі, на відміну від бюрократії, створюють у людей почуття приналежності, соціальної захищеності, ведуть до сплеску соціальної активності та ініціативи «знизу», що неодмінно призведе до позитивних зрушень у сфері управління в бюрократизованих країнах². Йдеться про нову біополітичну парадигму управління, метою якої є задоволення потреб і розвиток самої людини, з урахуванням її психофізіологічних характеристик і потреб, на противагу бюрократії, де людина виступає в якості ресурсу, засобу отримання виробничого результату.

Тобто мережеві структури являють собою децентралізовані організації де відсутній чітко визначений лідер за рахунок плідної роботи членів команди, які тепер є не об'єктами для виконання владних розпоряджень, а повноцінними суб'єктами будь-якого економічного, соціального або політичного процесу.

Слід також зазначити, що у біополітичному трактуванні політичне лідерство виступає як «важливий конкретний випадок лідерства взагалі». При цьому політичне лідерство є комплексним, соціокультурним явищем. А успіх політичного лідера залежить від його особистих якостей, політичній ситуації, поведінки підлеглих йому людей, засобів здійснення влади і ін. Так, серед особистих якостей біополітиків цікавить, зокрема, харизма. Харизма створює емоційний стимул до добровільного підпорядкування людей лідеру, якому приписуються екстраординарні (магічні, надприродні, героїчні) якості. Відомо, що харизматичний лідер, якщо його влада не спирається на апарат насильства, повинен постійно підкріплювати свою харизму, демонструвати свої екстраординарні здібності. Таким чином статус домінанта в біополітичній системі «залежить від постійної передачі ритуалізованих сигналів підлеглим особам» і підкріплюється «прагненням «простих громадян» коритися «сильній особистості». Ці підлеглі особини, хоча і мають низький статус, все ж користуються благами соціального способу життя, яких вони позбавляються при спробі переходу до існування в поодиночці³.

Біополітик Р. Мастерс говорить про особливе почуття «політичного здоров'я», «фізіологічного комфорту», «захищеності», які відчувають люди в безпосередній близькості від харизматичного лідера. Він формулює з цього приводу вельми переконливу гіпотезу: «Чим ближче індивіди до домінуючого вождя, тим в меншій мірі розрізняються їх судження»⁴. За спостереженнями Р. Мастерса, тільки частина виборців звертає увагу на зміст промов кандидатів у президенти, інша ж частина (особливо виборці, що не визначилися) реагують на невербальні

¹ Олескін, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 105.

² Олескін, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 105.

³ Олескін, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 105.

⁴ Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.

стимули. Як показали дослідження, люди без належності до певної політичної партії легко підпадали під вплив невербальних сигналів. Причину цього він вбачає в тому, що: «У нас є мільйони років досвіду реагування один на одного, на наших дітей, партнерів, ворогів... фахівці з соціальних наук зосередили всю увагу на вербальній інформації, забувши про те, наскільки потужною є система невербальної комунікації»¹. У стані тривоги або страху люди підсвідомо шукають захист у сильного лідера, здатного захистити і підтримати. Р. Мастерс провів наступний експеримент: його учасникам показували спочатку змія та черепа (еволюційно-стародавні стимули страху), а потім відео-ролики за участю кандидатів у президенти США різних років. Перелякані учасники експерименту несвідомо тягнулися до емоційно найсильнішого кандидата – Клінтона. Однак, Р. Мастерс застерігає: «Це механізм, який викликає до життя диктатуру і тоталітаризм. Коли страх виходить з-під контролю, ми готові ... віддати все заради безпеки». Розглядаючи політичне лідерство біополітики звертають увагу також на взаємовідносини «лідер-підлеглий» в екстремальних ситуаціях – війни, революції та їх підготовка. Порівнюючи людський соціум з групою шимпанзе Р. Мастерс підкреслював, що організаційна діяльність лідерів революції є аналогом «руху намірів», якому коряться маси, що знаходяться на стадії «лихоманки і готовності до дії»².

До біополітичних лідерів можна віднести групу політичних діячів, що спираються переважно на невербальні стимули. За словами А. Олескіна, «вони сприймаються своїми шанувальниками (виборцями в ході передвиборних кампаній) в основному візуально (жести, рухи тіла, пози), а не на слух». Якщо говорити мовою психології сприйняття, мова йде про візуальну (зорову) модальність сприйняття, тоді як акустична (слухова) модальність відступає на задній план. Таким чином, політичний діяч може говорити фактично що завгодно, навіть несинітніці, але при цьому залишатися «чарівним і привабливим». У хід йдуть динамічні жести, міміка, пози. «Біосоціальні лідери» можуть використовувати також кінестетичну модальність – коли «навіть на відстані лідер створює враження безпосереднього фізичного контакту з аудиторією завдяки інтонації, паузам тощо». Біосоціальні лідери цілком компетентні у ролі керівників малих груп. Тоді як їх перетворення на політичних лідерів великих соціальних систем (сучасних держав) може обернутися справжньою катастрофою. Винятки складають випадки коли такому лідеру вдається залучитись допомогою (і вмільо використовувати) компетентних професіоналів-експертів, які не володіють харизмою, але «компенсують брак політичної компетентності «біосоціальних лідерів»³.

На противагу «біосоціальним лідерам», на думку А. Олескіна, існує також такий тип лідерів як «політичні вчителі». Вони не використовують домінуючі пози або специфічні жести, спираються на акустичну модель сприйняття (вербальну комунікацію) і роблять акцент на політичних програмах. Як зазначає дослідник: «Їх рухи тіла і жести статичні, часто зведені до мінімуму і відображають лише повагу до аудиторії (наприклад, рука утримується на рівні грудей під час доповіді)»⁴.

Для біополітичних лідерів, як зазначено вище, важливу роль відіграє невербальна комунікація, яка включає «всі форми передачі інформації без допомоги мови і відповідає принаймні за 55% повідомлень, переданих при контактах між людьми». Важливого значення вона набуває в політичній сфері – при спілкуванні між лідером і його прихильниками під час виборчих компаній. Невербальну комунікацію можна класифікувати: за каналами передачі повідомлення (жести, міміка, пози); за типом інформації, що передається; за походженням невербальних сигналів (вроджені чи набуті, загальні або специфічні тощо)⁵.

Типові повідомлення, що передаються в процесі невербальної комунікації, включають: 1. Домінування або підпорядкування. За даними Р. Мастерса перемогу на президентських виборах в США далеко не завжди здобуває кандидат, який демонструє позу і міміку домінування (підняті брови, вишкірені зуби, підкинута вгору голова). Успіху може добитися і кандидат, який допускає позу і міміку підпорядкування (опущені брови, заломлені вниз кути рота, опущена голова). 2. Право на територію. 3. Радість, щастя. 4. Страх. «З історії ми знаємо карикатури на політиків, захоплених в момент сильного переляку (наприклад, канцлера Меттерніха під час повстання 1848 р.)». Навіть політики з високим ступенем самоконтролю можуть демонструвати мікросигнали страху (погляд

¹ Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.

² Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.

³ Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 108.

⁴ Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 109.

⁵ Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 109.

униз, уривчасті рухи, застигання на місці), що є дуже небажаним для їх репутації. Р. Мастерс вважає, що «grimаси страху можуть відібрати в кандидата на політичний пост будь-які шанси на успіх» (наприклад, У. Мондейлу програв президентські вибори 1984 року). 5. Гнів, роздратування («мовчазний пронизливий погляд з-під насуплених брів»). 6. Інтерес (нахил голови убік, зазвичай вліво). 8. Обман (людина має цілий «букет» сигналів обману, які видають неправду: прикривання рукою рота, потирання очей або потилиці тощо¹).

На переконання Р. Мастерса, люди позитивно реагують на кандидата, у якого тепла доброзичлива усмішка, відповідний нахил голови, правильний зоровий контакт з аудиторією. Але роль невербальної комунікації не припиняється і тоді, коли політичні вибори закінчені. У кожного політика свій стиль: один продовжує живе спілкування з колишніми виборцями, інший втрачає прямий контакт з ними. Р. Мастерс формулює в зв'язку з цим таку гіпотезу: «... Чим більш ізольованим є політик, тим більше він вдається до бюрократії або законодавчих засобів підтримання влади». У контексті цієї гіпотези Р. Мастерса проблема невербального контакту по лінії «політик – громадяни» виявляється пов'язаною з дискусією про бюрократичні та небюрократичні методи управління².

Підсумовуючи вищевикладене зазначимо, що проблематика політичного лідерства є однією з основних у біополітичних дослідженнях, адже біополітика характеризується як одна з новітніх еволюційних парадигм політичної науки і, відповідно, пропонує своє бачення цього феномену. Лідерство у біополітиці має еволюційну природу і, відповідно, нараховує декілька форм: вождизм, традиційне лідерство, бюрократичне лідерство, небюрократичне лідерство (мережеві структури). Кожна з цих форм має відповідні характеристики. Так, вождизм ґрунтується на спадковості й сакральності влади вождя. Для традиційного лідерства також характерні вищезазначені характеристики, однак головною особливістю є те, що влада ґрунтується на концепції взаємності: піддані забезпечують матеріальне виробництво, правитель – захист, порядок і правосуддя. Тільки правитель має право видавати закони і укази, однак наближені до нього особи можуть здійснювати формальний або неформальний вплив. Бюрократична еліта являє собою сукупність чиновників вищого рангу, що здійснюють керівництво і приймають управлінські рішення як на центральному, так і на місцевому рівнях. При цьому, на відміну від традиційних суспільств і особистісних відносин, бюрократія ставить на перший план відносини формальні, які спираються на чітко сформульовані правила, процедури та посадові інструкції. Мережеві структури являють собою децентралізовані організації де відсутній чітко визначений лідер за рахунок плідної роботи членів команди, які тепер є не об'єктами для виконання владних розпоряджень, а повноцінними суб'єктами будь-якого економічного, соціального або політичного процесу. Політичне лідерство розглядається як управління поведінкою індивідів і груп, політичними процесами в соціумі. При цьому політичний лідер має бути здатний змінювати хід політичних подій і процесів за рахунок мобілізації людей для реалізації певних цілей. Важливою біополітичною характеристикою сучасного типу лідерства є харизма, яка забезпечує особливе почуття «комфорту» і «захищеності», які відчують люди в безпосередній близькості від харизматичного лідера. А найважливішим механізмом – невербальна комунікація, яка включає всі форми передачі інформації без допомоги мови, складає приблизно 55% всіх повідомлень, що передаються між індивідами, й відіграє важливу роль при спілкуванні між лідером і його прихильниками, особливо під час передвиборчих кампаній. Таким чином до біополітичних лідерів можна віднести харизматичних політичних діячів, що спираються переважно на невербальні стимули в процесі комунікації.

References:

1. Claessen, H. (2014). From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. *Social Evolution & History*, 1, 3-12.
2. Kelman, H., Hamilton, V. (1998). *Crimes of Authority and Responsibility*. New Haven, CT.: Yale University Press.
3. Masters, R. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.
4. Oleskin, A. (2001). *Biopolitika. Politicheskiy potentsial sovremennoy biologii: filosofskie, politologicheskie i prakticheskie aspekty* [Biopolitics. The political potential of modern biology: philosophical, politological and practical aspects]. Moscow: MGU [in Russian].
5. Somit, A., Peterson, S. (2005). *The Failure of Democratic Nation Building: Ideology Meets Evolution*. New York: Palgrave Macmillan.

¹ Олескин, А. (2007). *Биополитика. Политический потенциал современной биологии*. Москва: Научный мир, 110.

² Masters, R.D. (1989). *The nature of politics*. New Haven, L.: Yale University Press.